

**O‘ZBEK TILIDA LIBOS KOMPONENTLI
FRAZEOLOGIZMLARNING
LINGVOMADANIY VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Shamsiddinova Latofat

Qarshi davlat universiteti

O'zbek tilshunosligi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda o‘zbek tilidagi libos nomlari ishtirok etgan frazeologik birliklarning lingvomadaniy, semantik hamda pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida do‘ppi, to‘n, ko‘ylak, belbog‘, yeng, etak kabi kiyim nomlari qatnashgan iboralarning xalq mentaliteti, milliy tafakkur va madaniy qadriyatlarni ifodalashdagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, frazeologizmlarda milliy liboslarning ramziy ma‘no kasb etishi hamda ularning obrazlilikni yuzaga chiqarishdagi vazifasi misollar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, lingvomadaniyat, milliy libos, semantika, pragmatika.

Kirish

Til xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati va dunyoqarashini o‘zida aks ettiruvchi eng muhim hodisalardan biridir. Ayniqsa, frazeologik birliklar millatning uzoq asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, urf-odatları va milliy tafakkurini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu jihatdan o‘zbek tilidagi libos komponentli frazeologizmlar xalqning moddiy va ma‘naviy madaniyatini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

O‘zbek xalqining kundalik turmushida do‘ppi, to‘n, belbog‘, ko‘ylak, yaktak singari kiyim-kechaklar nafaqat maishiy ehtiyoj vositasi, balki ijtimoiy mavqe, hurmat, oriyat va milliylik timsoli sifatida ham qadrlangan. Shu sababli mazkur libos nomlari tilning frazeologik qatlamida faol qo‘llanib, ko‘plab ko‘chma ma‘nolarni hosil qilgan.

Libos komponentli frazeologizmlar xalqning: ruhiy holati, ijtimoiy munosabati, axloqiy qarashlari, mehnatga munosabati, hayotiy tajribasi kabi jihatlarıni ifodalashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Libos komponentli frazeologizmlarning semantik guruhları

Ruhiy holat va emotsional ekspressivlikni ifodalovchi frazeologizmlar

O‘zbek tilida ayrim libos nomlari insonning quvonch, tashvish yoki ruhiy kechinmalarini ifodalashda faol qo‘llanadi.

Masalan:

“Do‘ppisi osmonda”

“Do‘ppisini osmonga otmoq”

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

“Do‘ppi tor keldi”

kabi iboralarda “do‘ppi” komponenti milliy-madaniy obraz sifatida namoyon bo‘ladi.

“Do‘ppisi osmonda” frazeologizmi nihoyatda xursand holatni bildiradi. Bu yerda do‘ppining osmonga ko‘tarilishi quvonchning yuqori darajasini metaforik tarzda ifodalamoqda. Aksincha, “do‘ppi tor keldi” iborasi insonning mushkul vaziyatga tushib qolganini anglatadi. Demak, birgina “do‘ppi” leksemasi turli kontekstlarda qarama-qarshi emotsional ma’nolarni ifodalash imkoniyatiga ega.

Hamjihatlik va ijtimoiy birlikni ifodalovchi frazeologizmlar

O‘zbek xalqining jamoaviylikka asoslangan mentaliteti frazeologizmlarda ham yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Masalan:

“Bir yoqadan bosh chiqarmoq”

“Etagini tutmoq”

iboralarida kiyim qismlari ijtimoiy yaqinlik va birlik ramzi sifatida qo‘llangan.

“Bir yoqadan bosh chiqarmoq” frazeologizmi hamkorlik, hamjihatlik va yakdillikni ifodalaydi. Yoqa obrazining tanani birlashtiruvchi qism sifatida olinishi xalq tafakkuridagi birlik konseptini yuzaga chiqaradi.

Tajriba va hayotiy donishmandlikni ifodalovchi frazeologizmlar

Ko‘ylak va yaktak komponentlari ishtirokidagi iboralar insonning hayotiy tajribasi bilan bog‘liq ma’nolarni anglatadi.

Masalan:

“Bir ko‘ylakni burun yirtmoq”

“Bir-ikki yaktakni ortiqroq yirtgan”

iboralarida kiyim inson umrining ramziy o‘lchovi sifatida talqin qilinadi.

Mazkur frazeologizmlar xalqning “ko‘p yashagan — ko‘p ko‘rgan” degan qarashini ifodalaydi. Bu yerda kiyimning eskirishi vaqt va tajriba belgisi sifatida semantik asos vazifasini bajarmoqda.

Xarakter va kommunikativ munosabatni ifodalovchi frazeologizmlar “To‘n” komponentli frazeologizmlar o‘zbek tilida ayniqsa faol qo‘llanadi.

Masalan:

“To‘nini teskari kiymoq”

“Gapga to‘n kiygizmoq”

“To‘n bichmoq”

kabi birliklar insonning munosabati, xarakteri va kommunikativ maqsadini ifodalashga xizmat qiladi.

“Gapga to‘n kiygizmoq” iborasi nutqni bo‘rttirish, bezash ma’nosini anglatadi. Bu yerda “to‘n” leksemasi yashirish, bezash va o‘zgartirish semalari bilan bog‘langan.

“To‘nini teskari kiymoq” frazeologizmi esa insonning qaysarlik yoki

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

o'chakishish holatini ifodalaydi. Demak, kiyimning tashqi holati insonning ichki ruhiyati bilan metaforik aloqaga kirishgan.

Mehnat va harakat semantikasini ifodalovchi frazeologizmlar

O'zbek xalqining mehnatsevarlik mentaliteti "yeng" va "belbog" komponentlari orqali ifodalanagan.

Masalan:

"Yeng shimarib ishga kirishmoq"

"Bel bog'lamoq"

frazeologizmlarida insonning qat'iyati, tayyorgarligi va faol harakati ifodalanadi.

Yengni shimarish harakatga tayyorlikning vizual belgisi sifatida qo'llangan. Shu sababli bu ibora o'zbek tilida faoliyatni jiddiy boshlash ma'nosini anglatadi.

Lingvomadaniy tahlil

Libos komponentli frazeologizmlar o'zbek xalqining milliy-madaniy ongini aks ettiruvchi muhim til birliklaridir. Ayniqsa do'ppi, to'n va belbog' kabi milliy liboslar xalq tafakkurida ramziy ma'no kasb etgan.

Do'ppi:

milliylik,

quvonch,

oriyat,

ramzi sifatida namoyon bo'lsa, to'n:

mavqe,

munosabat, ichki kechinma ifodasida qo'llanadi.

Frazeologizmlarda kiyim nomlarining faol ishtiroki xalqning libosga oddiy maishiy predmet emas, balki madaniy qadriyat sifatida qaraganini ko'rsatadi.

Shuningdek, mazkur birliklarda metafora, metonimiya va ramziylik kabi semantik mexanizmlar faol ishlatiladi. Bu esa frazeologizmlarning obrazlilik darajasini oshiradi.

Xulosa

O'zbek tilidagi libos komponentli frazeologizmlar xalqning milliy tafakkuri, madaniyati va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklar hisoblanadi. Mazkur iboralar orqali xalqning ruhiyati, ijtimoiy munosabatlari, mehnatga qarashi va estetik qadriyatlari namoyon bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, libos nomlari frazeologik birliklarda faqat nominativ vazifani emas, balki chuqur ramziy va lingvomadaniy vazifani ham bajaradi. Shu jihatdan libos komponentli frazeologizmlarni o'rganish o'zbek xalqining milliy mentaliteti va madaniy tafakkurini anglashda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR ROYXATI

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

1. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tili fraziologik lug'ati. 2022
2. Nizomiddin Mahmudov. Til va madaniyat. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
3. Shuhrat Safarov. Lingvopragmatika. - Toshkent: Akademnashr, 2008.
3. Bahriddin Yo'ldoshev. Hozirgi o'zbek frazeologiyasi masalalari. - Toshkent, 1964.
4. A. Nurmonov. Lingvokulturologiya asoslari. - Toshkent: Fan, 2012.

